

ELAINE PAGELS

MINUNI ȘI UIMIRE

Cercetare asupra misterului vieții lui Iisus
și asupra originii credințelor creștine

Traducere din limba engleză:
RADU-COSMIN SĂVULESCU

EDITURA HERALD
București

*Pentru Alan,
cu recunoștință și iubire*

CUPRINS

NOTA AUTOAREI	7
INTRODUCERE	8
1. NAȘTEREA DIN FECIOARĂ: CE S-A ÎNTÂMPLAT?	18
2. CINE ESTE IISUS? MINUNI ȘI TAINE	62
3. CE ESTE „VESTEA CEA BUNĂ”?	94
4. RĂSTIGNIREA: CE S-A ÎNTÂMPLAT ȘI CE AR PUTEA ÎNSEMNA?	128
5. ÎNVIEREA: CE SPUN OAMENII CĂ S-A ÎNTÂMPLAT ȘI CE PUTEM ȘTI CU ADEVĂRAT DESPRE ASTA?	172
6. CUM „A DEVENIT” IISUS „DUMNEZEU”?	210
7. CINE ESTE IISUS – PENTRU NOII CONVERTIȚI, PENTRU ARTIȘTII ȘI CINEAȘTII CARE SE RAPORTEAZĂ LA EL ASTĂZI?	221
CONCLUZIE	257
MULȚUMIRI	261
BIBLIOGRAFIE	268
INDEX	303
DESPRE AUTOARE	315

NOTA AUTOAREI

În această carte, care a necesitat citări din Biblie¹, am inclus adesea traduceri din ediția New Oxford Annotated (Oxford University Press, 2001). Acest set de traduceri, alese și aprobate de o echipă remarcabilă de cercetători, este cel pe care îl recomand studenților noștri de la Princeton. Însă apar și excepții la citarea textelor grecești ale Noului Testament, unde adesea folosesc, în schimb, propriile mele traduceri.

¹ Citatele biblice au fost redată în limba română după Biblia sinodală, respectiv ediția publicată de Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române în anul 2015 (retipărire a versiunii 2008). Abrevierile LCL (*Loeb Classical Library*), NHL (*The Nag Hammadi Library*), NHC (*The Coptic Gnostic Library: A Complete Edition of the Nag Hammadi Codices*) au fost păstrate ca atare în notele de subsol. (*N. tr.*)

INTRODUCERE

A fost Iisus o persoană reală sau una fictivă? Ce știm sau ce putem ști noi despre el, din punct de vedere istoric? Și cum știm ceea ce credem că știm, ce surse avem la dispoziție? Cum s-a schimbat, de-a lungul timpului și în diferite culturi, percepția noastră despre cine a fost el sau cine este?

Întrebări ca acestea m-au împins să mă îndrept către studiile postuniversitare, mult după ce renunșasem la mai multe versiuni de creștinism, începând cu Biserica metodistă pe care am cunoscut-o din copilărie. Deși iubeam muzica (în Biserica metodistă muzica este o parte esențială a cultului – n. red.), inclusiv puternicele imnuri ale lui Isaac Watts, pasiunea pentru justiție socială, care îl inspirase pe fondatorul metodismului, John Wesley, fusese discret abandonată, înlocuită cu o încurajare de „a fi drăguț” – o adaptare a Evangheliei care părea să fie mai potrivită pentru orașul californian suburban în care trăiam.

Însă eram fascinată și oarecum speriată atunci când intram în biserica catolică din apropiere, alături de cea mai bună prietenă a mea din școală: biserica dedicată Sfântul Aloisius era mult mai misterioasă, cu lumânări pâlând sub o reprezentare de lemn a lui Iisus în agonie, atârnat pe un crucifix deasupra altarului. Apoi așteptam, așezată pe o bancă din lemn închis la culoare, în timp ce ea dispărea într-o cutie neagră, pentru a șopti către cineva invizibil, care îi stabilea pedeapsa pentru păcatele comise. Mă simțeam mereu ușurată când puteam să scăpăm de acolo, ieșind din nou în lumina Soarelui.

Așa că am renunțat la religie și m-am îndreptat în schimb către dans, poezie și muzică. Nimic din ceea ce văzusem în

acele biserici nu se compara cu puterea dansurilor *hopi*, celebrate noaptea târziu, în Ajunul Crăciunului, la Taos Pueblos, în New Mexico, cu spectacolul *Revelations* („Revelații”), dansat de compania lui Alvin Ailey la New York, cu poemele lui John Donne și Dylan Thomas sau cu muzica lui Bach ori cea a Arethei Franklin. La acea vreme, nu aveam habar că relatările despre Iisus înflăcăraseră inimile aproape tuturor acestor artiști.

Dar, pe când eram în liceu, o prietenă m-a invitat să merg la San Francisco, la un fel de adunare publică. Spre surprinderea mea, mergeam la o „Cruciadă pentru Hristos”, unde Billy Graham, pe atunci un predicator chipeș și carismatic, vorbea în fața a peste 18 000 de oameni, înghesuiți pe stadionul sportiv Candlestick Park, în vreme ce alte mii ascultau din parcare. Mai întâi, a avertizat că ceea ce avea de spus li se va părea nebunesc intelectualilor și oamenilor educați, și așa a fost. I-a provocat pe oameni care, asemenea tatălui meu, un om de știință, venerau știința drept cea mai înaltă formă de înțelepciune. Apoi și-a ridicat glasul pentru a vorbi despre America, dar nu așa cum o făceau bunicii mei imigranți, ca fiind standardul de aur al moralității și justiției. În schimb, invocându-l pe profetul Isaia („O, neam păcătos!”), el i-a condamnat pe liderii americani pentru că îi împingeau pe cei mai străluciți tineri bărbați ai noștri (nu le-a menționat pe femei) să construiască arme mai mari, chiar și după ce bombele americane omorâseră sute de mii de oameni la Hiroshima și Nagasaki. Agitându-și pumnul, îi provoca pe creștinii care foloseau Biblia pentru a justifica sclavia și segregarea.

Apoi, în timp ce un cor enorm a început să cânte încet „Just As I Am” („Așa cum sunt”), predicatorul și-a coborât vocea, vorbind despre nevoia noastră de a simți dragostea lui Dumnezeu, promițând totul, chiar și viața veșnică: tot ceea ce trebuia să facem era să ieșim în față și să „îl acceptăm pe Iisus în inima noastră”. Billy Graham oferea nici mai mult, nici mai

puțin decât o nouă viață: puteam să fiu „născută din nou”, să evaderez din familia mea și să mă alătur familiei unui Tată ceresc care, spre deosebire de cel pământesc, știa totul despre mine, chiar și gândurile mele secrete, și tot mă iubea.

Momentul acela, promitea Graham, putea schimba totul – putea sparge hotarele lumii în care trăisem și putea deschide un univers nou și vast. Întrucât tocmai împlinisem 15 ani, această invitație mi s-a părut irezistibilă. Copleșită de lacrimi, am coborât în față, alături de mii de alți oameni, în vreme ce și mai multe mii cântau și aprobau zgomotos, laudându-l pe Dumnezeu pentru toate sufletele mântuite în acea zi. Acum, noi toți cei „născuți din nou” eram părtași la o dramă cosmică a mântuirii. Acea zi mi-a deschis orizonturi nemărginite în imaginație, unde până atunci intrasem numai prin muzică și prin poveștile altora. Mi-a schimbat viața, după cum promisese predicatorul, deși nu întregime – așa cum intenționase el – sau, cel puțin, nu pentru atât de mult timp.

Aflând de aceasta, părinții mei s-au supărat, iar tatăl meu era furios, căci el însuși se luptase în tinerețe pentru a se elibera de presbiterianismul feroce al familiei sale, un focar al certurilor înverșunate despre mântuire și osândă. Când a descoperit știința darwiniană, a renunțat rapid la religie, despre care m-a asigurat că era de acum învechită, o relicvă a trecutului superstițios și arhaic al omenirii. Deși el s-a îngrijorat – insistând că fusesem păcălită –, eu m-am alăturat cu entuziasm unei biserici evanghelice. Acolo mi-am putut întâlni „frații și surorile în Hristos” și ne îmbrățișam, ne rugam și îl laudam pe Domnul, mâncând frânturi de biscuiți și bând suc de struguri din pahare mici de plastic, ca și cum ne-am fi împărtășit, în calitate de „membri” ai trupului lui Hristos pe Pământ.

Un an și jumătate mai târziu însă totul s-a schimbat. Devastată brusc atunci când unul dintre cei mai apropiați prieteni

ai mei din liceu a murit într-un accident de mașină, m-am dus în stare de șoc la biserică. Membrii grupului nostru strâns unit, la început empatici, au întrebat:

— Era născut din nou?

Nu, era evreu, am spus eu.

— Atunci este în iad.

Simțindu-mă de parcă tocmai aș fi primit un pumn în stomac, aproape că am întrebat: „Nu era și Iisus evreu?” Neputând să vorbesc și șocată de faptul că ideea lor despre dragostea lui Dumnezeu nu avea nimic de-a face cu cineva din afara cercului de „creștini fideli Bibliei”, am plecat singură, devastată și nu m-am mai întors niciodată.

După aceea am părăsit din nou creștinismul. Câțiva ani mai târziu, întrucât îmi plăcea să explorez literatura, teatrul și arta, m-am gândit de ce să nu aplic la programele postuniversitare de istoria artei de la Universitatea din New York sau cele de poezie de la Columbia, de „gândire socială” de la Universitatea din Chicago sau de filosofie de la Brandeis? Pentru că toate mi se păreau atractive, m-am decis să aplic la toate și am și făcut-o.

În același timp, am început să mă mir: Ce era cu relațiile despre Iisus care provocaseră cândva reacții așa puternice în mine? Deși auzeam oameni spunând că religia reprezenta o copilărie sau, după cum a insistat Freud, o amăgire, eram curioasă. Ce anume rezonase atât de profund în propria mea experiență? Era din cauza lui Iisus și a ceea ce era el? Era vorba doar despre creștinism sau și o altă tradiție religioasă – budismul, de exemplu – putea trezi reacții la fel de puternice și ne putea dezvălui realități dincolo de înțelegerea noastră? Auzind de un program doctoral de studiul religiei, la Harvard, care le oferea studenților opțiunea de a explora hinduismul, iudaismul, budismul, creștinismul și islamul, am aplicat și acolo.

Un an și jumătate mai târziu, am zburat în celălalt capăt al țării, la Cambridge, Massachusetts, entuziasmată și intimidată, dar nerăbdătoare să încep ceea ce avea să devină munca vieții mele: investigarea istoriei religiilor. După ce mi-am găsit un apartament la mansardă într-o casă de lângă Harvard Yard, m-am dus să-l întâlnesc pe formidabilul Krister Stendahl, profesor de Noul Testament, preot al Bisericii Luterane Suedeze, recent numit ca Arhiepiscop al Suediei. După câteva formalități, s-a răsucit brusc pe scaunul său de birou pentru a-mi pune o întrebare directă. Avertizându-mă că femeile aproape niciodată nu fuseseră acceptate ca studenți doctoranzi la Harvard, iar acelea care au venit nu au reușit să absolve, m-a întrebat:

— De ce ai venit aici?

Surprinsă, am spus că speram să descopăr esența creștinismului. A făcut o pauză și, cu o privire severă, a întrebat:

— Ce te face să crezi că are o esență?

În acel moment, am știut că eram în locul potrivit. Deși nu îi puteam răspunde la întrebare, am realizat că venisem aici tocmai pentru asta: să mi se pună o astfel de întrebare; să fiu provocată să gândesc în moduri pe care nu mi le imaginasem niciodată.

Alesesem Universitatea Harvard pentru că era o universitate seculară, unde nu aveam să fiu bombardată cu dogme bisericești. Și totuși, îmi imaginam că, dacă ne-am întoarce la sursele din primul secol, am putea să aflăm ce a spus și ce a făcut cu adevărat Iisus și cum a început creștinismul. Dar primul lucru pe care l-am învățat la școala doctorală a fost că explorarea acestor teme avea să fie mult mai dificilă decât ne așteptam. Ca studenți, nu puteam găsi o cale simplă către ceea ce Stendhal numea ironic „jocul de-a tărâmul biblic” doar săpând în istorie. Dar am văzut, de asemenea, că speranța „găsirii adevăratului creștinism” i-a condus pe nenumărați oameni, inclusiv profesori

și studenți din echipa noastră, să investigheze cum a început această mișcare. Iar pentru majoritatea dintre noi, cercetările implică și o căutare spirituală.

Mai întâi am aflat că niciuna dintre narațiunile acum numite „evanghelii” nu a fost scrisă în timpul vieții lui Iisus. În schimb, ele au fost scrise anonim, la circa 40, până la 60 de ani după moartea sa. Ceea ce eu credeam că sunt numele autorilor lor au fost adăugate la 100 de ani după ce au fost scrise, când admiratorii acestor „evanghelii” particulare le-au adăugat nume familiare din cercul apropiat al lui Iisus, pentru a le conferi credibilitate. În jurul anului 160 e.n., cele numite *Evanghelia după Matei* și *Evanghelia după Ioan* au fost atribuite ucenicilor lui Hristos. Celorlalte două din Noul Testament le-au fost date nume ale unor adepți din a doua generație. Marcu era cunoscut în mod tradițional drept ucenic al lui Petru, iar despre Luca se spunea că ar fi fost ucenic al apostolului Pavel. Și, deși fiecare dintre aceste evanghelii include material istoric și biografic, autorii lor și-au propus în primul rând a răspândi credința lor în Iisus și a-i populariza mesajul – „vestea cea bună” (înțelesul termenului grec „evanghelie”), iar nu să documenteze istoria.

Am descoperit, de asemenea, că *niciuna* dintre sursele din secolul I, care au supraviețuit și îl menționează pe Iisus, nu este neutră. Căci, în vreme ce adepții săi devotați scriau evangheliile, unii membri proeminenți ai elitei romane scriau atacuri virulente. Senatorul roman Tacitus, spre exemplu, și istoricul roman al curții, Suetonius, amândoi preocupați de redactarea biografilor unor oameni faimoși, îi disprețuiau pe adepții lui Iisus, ca fiind o gloată ignorantă și superstițioasă, oameni îndeajuns de absurzi, după exprimarea disprețuitoare a unui critic roman, „să se închine unui evreu răstignit”.

NAȘTEREA DIN FECIOARĂ: CE S-A ÎNTÂMPLAT?

Familia lui Iisus și circumstanțele nașterii sale

Poate cea mai neobișnuită trăsătură a relatărilor evanghelice este nașterea din fecioară: ce ar putea însemna? Cum spun autorii evangheliilor că s-a întâmplat și de ce? Când am început pentru prima dată să pun aceste întrebări, am avut parte de multe surprize. Dintotdeauna presupusesem că exista o singură poveste despre naștere, văzând diferite versiuni combinate într-una singură, în Ajunul Crăciunului, în mica noastră biserică metodistă din California, când am jucat în spectacolul pentru copii, îmbrăcați în îngeri încoronați cu halouri strălucitoare ori în păstori sau regi având coroane de hârtie, veniți să-l salute pe pruncul Iisus, o păpușă legănată de fata care reușise să primească rolul Mariei. Dar când am revenit pentru a investiga povestea nașterii, am fost uimită să văd că, deși Evangheliile după Matei și Luca, din Noul Testament, sunt de acord că Iisus a fost un prinț regal, născut în Betleem, iar semne cerești au vestit nașterea sa, în aproape toate celelalte puncte, fiecare spune o poveste foarte diferită.¹

De asemenea, am fost surprinsă să constat că cea mai timpurie narațiune scrisă din Biblie privind viața lui Iisus, *Evanghelia după Marcu*, nu ne spune nimic despre circumstanțele nașterii sale și aproape nimic despre originea sa familială. Aceiași lucru este adevărat și cu privire la ultima dintre evangheliile

¹ Brown, *The Birth of the Messiah*; Boslooper, *The Virgin Birth*; Schaberg, *The Illegitimacy of Jesus*; Miller, *Born Divine*.

Noului Testament, *Evanghelia după Ioan*, dar celelalte două – *Evanghelia după Luca* și *Evanghelia după Matei* – ne spun multe, fiecare oferind numeroase detalii.¹

Atât Luca, cât și Matei încep prin a povesti despre familia și descendența lui Iisus și prin a relata circumstanțele nașterii și tinereții sale. Fiecare oferă o genealogie care urmărește descendența pe linie paternă a lui Iisus de la tatăl său, Iosif, până la dinastia regală a lui Israel, înapoi la regele David, în jurul anului 1000 î.e.n. După cum am punctat, ambele plasează nașterea lui Iisus în Betleem, orașul de origine al regilor lui Israel. Ambele pretind, de asemenea, că părinții lui Iisus au primit viziuni divine despre viitorul lor copil și despre destinul acestuia: semne din Cer, prevestiri astrologice care semnalau sosirea unui „Fiu al lui Dumnezeu” rânduit în chip divin. Cel mai uimitor dintre toate, atât Matei, cât și Luca insistă că nașterea lui Iisus a implicat un miracol fără precedent în istoria lumii: o „naștere din fecioară”.²

Pentru a înțelege ce are în vedere fiecare autor, trebuie să citim aceste relatări separat. Matei începe prin a anunța că Iisus este Mesia cel ales de Dumnezeu, prezentând o genealogie care arată descendența sa din cei mai mari regi ai lui Israel, David și Solomon. Apoi el povestește cum *magii*, astrologi din ținuturi îndepărtate, alertați de apariția unei noi stele care semnală nașterea unui viitor rege, călătoresc la Ierusalim, aducând daruri regale, pentru a-l onora pe prințul nou-născut. Însă vestea nașterii unui potențial rival îl înspăimântă pe regele care domnea atunci, Irod cel Mare. După ce își convoacă întreaga curte, el îi cheamă pe ambasadorii străini, poruncindu-le să-l găsească pe copil și să se întoarcă și să-i spună lui Irod cum să-l localizeze.

¹ Pentru o discuție care trece în revistă opera unor importanți interpreți, vezi Fitzmyer, *The Gospel According to Luke I–IX*, 3–34; Luz, *Matthew 1–7*, 1–131.

² Pentru exemple de naștere miraculoasă în sursele grecești și romane, vezi Cartlidge și Dungan, *Documents and Images for the Study of the Gospels*, 133–39; Brown, *Birth of the Messiah*, 564–70; precum și Miller, *Born Divine*.

Deși o poveste cunoscută din *Evanghelia după Luca* arată părinții lui Iisus călătorind la Betleem, căutând un han și negăsind niciunul, Matei, în mod surprinzător, spune că părinții săi aveau o casă la Betleem, orașul ancestral al dinastiei davidice. Apoi, spune el, semnul ceresc, steaua Crăciunului, i-a condus pe *magi* la casa lor (Matei 2:10). Copleșiți de bucurie, aceștia intră în casă și, văzându-l pe copil cu Maria, mama lui, îngenunchează pentru a-i aduce un omagiu, deschizând cuferele pline de comori pentru a-i oferi aur, tămâie și smirnă. Dar după ce pleacă în secret din Ierusalim, evitându-l pe Irod, regele furios le poruncește soldaților lui să-i măcelărească pe toți pruncii evrei de sex masculin cu vârsta sub 2 ani, un destin de care Iisus scapă doar pentru că tatăl său, Iosif, își ia imediat familia și o ascunde în Egipt. Doar mai târziu, după ce aude de moartea lui Irod, Iosif îndrăznește să se întoarcă cu soția și copilul său. Dar, temându-se că fiul și succesorul lui Irod ar putea, de asemenea, să-i amenințe viața copilului, Iosif mută sfânta familie din casa lor din Betleem într-un oraș de provincie din Galileea, unde trăiesc incognito până crește Iisus. După cum spune Matei, acest lucru explică de ce, în loc să fie recunoscut drept prinț, el este cunoscut simplu ca Iisus din Nazaret (Matei 2:22–23).

Și Luca ne relatează multe despre familia și nașterea lui Iisus; dar, după cum am menționat, el spune o poveste cu totul diferită. În locul unui nașteri regale vestite de un semn divin recunoscut de regi și conducători din întreaga lume, Luca nu menționează nicio stea și nicio alarmare publică. În schimb, el prezintă o tânără gravidă dintr-o familie rurală, care a intrat în travaliu pe când călătorea departe de casă. Neavând unde să stea în Betleem, ea și soțul ei se adăpostesc într-un grajd, iar mama lui Iisus trebuie să nască într-o iesle; doar niște păstori locali observă ce se întâmplă. Dar cum Luca, asemenea lui Matei, insistă că tatăl lui Iisus era înrudit cu familia regală a lui

Israel, el spune că Maria și Iosif au fost nevoiți să călătorească la Betleem, pretinzând că membrii acelei familii aveau obligația de a plăti acolo taxele romane.

După cum spune Luca, uimită când arhanghelul Gavriil i se arată pentru a-i spune că este pe cale să rămână însărcinată, Maria exclamă: „Cum va fi aceasta, de vreme ce eu sunt fecioară?” Citind, ca adultă, relatarea lui Luca, mi-a ridicat întrebări la care nu mă gândisem până atunci. Mulți creștini o iubesc și o venerază pe Maria, nu doar ca pe „maica lui Dumnezeu”, ci și ca pe cineva a cărei iubire milostivă și puritate ar putea fi un exemplu demn de urmat de către femeile creștine. Dar acum, recitind povestea lui Luca, trebuia să iau în considerare alte posibilități. Ce-ar fi dacă, pentru un moment, am suspenda ficțiunea fericită pe care o prezintă Luca și ne-am întreba cum ar putea să răspundă în realitate o tânără care primește un astfel de mesaj? Nu este probabil ca o fată lipsită de experiență sexuală să fie uluită și tulburată, auzind că este pe cale să devină gravidă, ținând seama de potențiala jenă și rușine pe care le-ar putea suferi? Luca este un scriitor care, spre deosebire de Matei, se concentrează pe Maria și vrea să ne-o imaginăm surprinsă și încântată. Totuși, dialogul pe care i-l pune în gură sugerează că ea este copleșită și, pur și simplu, se supune, declarând: „Iată roaba Domnului; fie mie după cuvântul Tău” (Luca 1:38). Cuvântul ales de către Luca, grecescul *doulē*, „roabă”, este adesea tradus prin termeni mai blânzi, precum „slujitoare” sau cuvântul englezesc „handmaiden” (în română: „slujnică” – n. tr.). Dar aceia care auzeau această poveste în vremea lui Luca ar fi știut, probabil, că o femeie înrobătă era datoare să asculte de voința stăpânului, chiar și atunci când aceasta însemna să-i poarte copilul, așa cum se întâmpla adesea. Cu toate acestea, Luca urmărește să arate că Domnul însuși poate transforma o povară într-o binecuvântare, chiar și pentru Maria.

De mai bine de 2 000 de ani, creștinii din întreaga lume au fuzionat cele două povești într-una singură, pentru a crea o versiune compozită, care ignoră discrepanțele dintre ele. Căci, deși ambele relatări ale nașterii sunt de acord în trei privințe – descendența lui Iisus, locul fiind Betleem, o naștere miraculoasă –, aici se termină similitudinile și încep dificultățile. Și, deși istoricii caută de milenii să verifice detaliile acestor povești, nu au găsit niciunul, niciunul pentru afirmația lui Matei cu privire la un semn astronomic neobișnuit; niciunul pentru vreun document istoric care să indice un masacru masiv al copiilor iudei; și niciunul care să valideze afirmația lui Luca potrivit căreia familia lui Iisus trebuia să plătească taxele romane în Betleem. Așadar, când savantul romano-catolic Raymond Brown analizează „steaua” pe care o menționează Matei, el notează că, deși anticii astrologi babilonieni „ar fi putut asocia o stea anume cu regele iudeilor”, nu există nicio consemnare a unui astfel de eveniment sau măcar a unei astfel de predicții.¹ Brown sugerează totuși că mulți dintre contemporanii lui Matei ar fi putut accepta relatarea sa, căci biografii romani adesea asociau observarea unor semne astrologice speciale cu nașterea unor mari conducători. De pildă, o monedă de argint care-l onorează pe Iulius Caesar (cca 40 î.e.n.) îl portretează cu stea specială, care semnalează destinul său divin.²

În secolul al XVII-lea, oamenii de știință europeni au început să cerceteze dovezile unor evenimente cerești neobișnuite, căutând dovezi științifice pentru „stea”. Astronomul Johannes Kepler a sugerat că trebuie să fi fost o supernova, deși nu este consemnată niciuna din acea vreme.

¹ Brown, *Birth of the Messiah*, 169.

² *Ibid.*, 170.